

DOI 10.4467/12332135KRA.24.003.20764

Magdalena Goras

ORCID: 0009-0004-4752-4765

Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków UMK

Uwagi o praktycznym aspekcie badań architektonicznych z wykorzystaniem wyników kwerend archiwalnych, na przykładzie rozpoznania badawczego architektonicznego reliktów cegielni miejskiej na Dajworze

**Comments on the practical aspect of architectural research using
the results of archival research, based on architectural research
regarding the relics of the municipal brickworks in Dajwor**

SŁOWA KLUCZOWE: badania architektoniczne, Kraków, Kazimierz, Dajwór, cegielnia miejska

KEY WORDS: architectural research, Krakow, Kazimierz, Dajwor, municipal brickworks

ABSTRAKT: Współczesne rozpoznania badawcze architektoniczne obiektów zabytkowych mają wymiar ściśle praktyczny. Są związane z realizacją dokumentacji określającej specyfikę obiektu, dla którego proces adaptacji wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego. Artykuł prezentuje wykorzystanie źródeł archiwalnych pochodzących z Archiwum Narodowego w Krakowie, na przykładzie rozpoznania badawczego architektonicznego reliktów dawnej cegielni miejskiej na Dajworze, odsłoniętych w rejonie nasypu kolejowego przy południowym odcinku ulicy Halickiej w 2021 i 2022 r. w trakcie prac archeologicznych prowadzonych w związku z przebudową linii średnicowej. Badania archeologiczne prowadzili Anna Mazur i Krzysztof Mazur „AVCISSA Prace Archeologiczne”. Rozpoznanie badawcze architektoniczne wykonała Pracownia Badań Zabytków Architektury Marek Łukacz (PBZA). Informacje z materiałów archiwalnych pozwoliły sprecyzować przedział czasowy, w jakim uruchomiona została produkcja ceramiki budowlanej na Dajworze oraz zidentyfikować badaną murowaną strukturę ze zdwojonym piecem do wypału ceramiki. Połączenie kwerendy archiwalnej z badaniami architektonicznymi pozwoliło na pełne udokumentowanie i interpretację odsłoniętego fragmentu budowli.

ABSTRACT: Contemporary architectural research studies of historic buildings have a strictly practical dimension. They are related to the implementation of documentation defining the specificity of the facilities for which the permission of conservation officials is necessary for adaptation processes. The article presents the use of archival sources from the National Archives in Krakow, based on architectural research regarding the relics of the former municipal brickworks in Dajwór. These were exposed in the southern section of the railway embankment on Halicka Street in 2021 and 2022 during archaeological works carried out in connection with the reconstruction of the railway line. Archaeological research was conducted by Anna Mazur and Krzysztof Mazur „AVCISSA Prace Archeologiczne” (Anna Mazur and Krzysztof Mazur AVCISSA Archaeological Works). The architectural research was carried out by Pracownia Badań Zabytków Architektury Marek Łukacz (Marek Łukacz Historic Architecture Research Workshop). Information from archival materials allowed us to specify the time period in which the production of building ceramics was launched in Dajwór and to identify the examined brick structure with a double kiln for firing ceramics. The combination of archival and architectural research enabled the full documentation and interpretation of the exposed fragment of the building.

Wykonywane współcześnie rozpoznania badawcze architektoniczne zabytkowych obiektów i zespołów, których nieodłączną częścią jest kwerenda archiwalna, mają w większości wymiar ściśle praktyczny. Przeprowadzenie inwestycji w budynkach i na obszarach objętych ochroną konserwatorską wiąże się z koniecznością uzyskania właściwych uzgodnień. Często wynika z tego obowiązek uprzedniego sporządzenia opracowania badawczego, adekwatnego do planowanego przedsięwzięcia, którego wyniki pozwolą ocenić dopuszczalność zamierzonej ingerencji w substancję budynku lub w układ zabytkowego założenia. Dokumentacja taka może mieć różny charakter, w zależności od konkretnej sytuacji i potrzeb mogą to być: opracowane wyniki badań architektonicznych, rozumianych według ścisłej definicji ustawowej, a zatem związanych z wykonaniem odkrywek architektonicznych, dokumentacja naukowo-historyczna, zestawienie elementów zabytkowych, ale także np. rozpoznanie badawcze architektoniczne reliktyw odsłoniętych przy pracach ziemnych już podczas trwania inwestycji¹.

---

¹ Por. rozdz. 1, art. 3 pkt 10 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w którym badania architektoniczne zdefiniowano jako działania obejmujące „ingerencję w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy oraz ustalenie zakresu jego przekształceń”, Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568.

Przy każdego rodzaju analizie historycznej architektury nieodzowna jest kwerenda archiwalna w poszukiwaniu informacji ze źródeł pisanych, kartograficznych i ikonograficznych. Analiza pozyskanej wiedzy, zestawionej z przesłankami materialnymi oraz dodatkowymi danymi z literatury przedmiotu, ma na celu możliwie najpełniejsze rozpoznanie pierwotnej postaci i funkcji badanego obiektu, chronologii jego przekształceń i stanu zachowania wartości, a z perspektywy praktycznych działań – ma za zadanie weryfikację możliwości wykonania zamierzeń inwestycyjnych².

Z perspektywy potrzeb badawczych pokrótce zaznaczonych powyżej, w zbiorach krakowskiego archiwum najważniejszy jest niewątpliwie zespół nr 29/1410 Archiwum planów Budownictwa Miejskiego³, zawierający akta i plany oraz dokumentację domów mieszkalnych pochodzące z XIX oraz większej części XX w. Prawdopodobnie najwięcej wykonywanych badań architektonicznych dotyczy rozpoznania historycznych uwarunkowań określających od strony konserwatorskiej możliwości przekształceń architektury mieszkalnej bez naruszania pierwotnego bądź historycznego układu – od zamierzeń o niewielkiej skali polegających przykładowo na zmianie wielkości otworu na elewacji, po bardziej kompleksowe. Jeżeli w jednostce archiwalnej w serii ABM ulice dla poszukiwanego adresu znajdują się projekty architektoniczne zawierające wystarczające informacje, można na eksploracji wymienionego zespołu i serii kwerendę zacząć i skończyć. W przypadku konieczności dalszych poszukiwań, często sprawdzanym zbiorem jest zespół nr 29/1408 Zakład instalacyjny Adam Bieniarz, także zawierający archiwalne plany. Korzystanie z materiałów kartograficznych, pomocnych m.in. w ustaleniu chronologii zabudowy na parceli będącej przedmiotem rozpoznania, bardzo ułatwiła ich digitalizacja i udostępnienie za pośrednictwem serwisu Szukaj w Archiwach⁴. Jednak ciekawość badawcza lub też potrzeba może także wymagać sprawdzenia informacji o rozwoju zabu-

---

² Dla ścisłości należy dodać, że w przypadku badań architektonicznych *sensu stricto* wyniki wyprzedzającej kwerendy archiwalnej pozwalają także ustalić bądź sprecyzować lokalizację odkrywek architektonicznych, ograniczając ingerencję w substancję zabytkową.

³ W szczególności seria o tej samej nazwie oraz seria Budownictwo Miejskie. Poszukiwania wykonywane dla nieruchomości zlokalizowanych w bardziej peryferyjnych rejonach Krakowa wymagają przyjrzenia się zawartości serii ABM Gminy Przyłączone. Kwerenda dotycząca budynków o charakterze innym niż mieszkalne wskazuje na potrzebę zapoznania się z jeszcze innymi seriami zespołu.

⁴ Częściowo zdigitalizowane i dostępne w serwisie Szukaj w Archiwach są zespoły: 29/280 Kataster galicyjski i 29/663 Zbiór kartograficzny.

dowy w danej lokalizacji na szczegółowych mapach z zespołu nr 29/1407 Biuro Pomiarowe Urzędu Miasta Krakowa. Praktyka pokazuje, że pomimo pewnej liczby powtarzających się schematów poszukiwań, wcale nierzadko konieczne jest wykonanie kwerendy w zbiorach mniej typowych, a często informacje na temat jednego obiektu lub zespołu pozyskiwane są z wielu zbiorów archiwalnych, także spoza powyżej wymienionych.

Wykorzystanie źródeł archiwalnych pochodzących z różnych zespołów Archiwum Narodowego w Krakowie można szerzej przedstawić na przykładzie rozpoznania badawczego architektonicznego reliktów dawnej cegielni miejskiej na Dajworze, odsłoniętych w rejonie nasypu kolejowego przy południowym odcinku ulicy Halickiej w 2021 i 2022 r. w trakcie prac archeologicznych prowadzonych planowo w związku z przebudową linii średnicowej⁵. Badania archeologiczne prowadzone były przez Annę Mazur i Krzysztofa Mazura „AVCISSA Prace Archeologiczne”. Rozpoznanie badawcze architektoniczne wykonywała Pracownia Badań Zabytków Architektury Marek Łukacz (PBZA). Jego pełną treść zawiera sporządzona wówczas dokumentacja, znajdująca się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie⁶.

Relikty, o których mowa, zlokalizowane były w sąsiedztwie odsłoniętych na wcześniejszym etapie i opracowanych przez tych samych archeologów i badaczy architektury pozostałości dwóch kolejnych założeń infrastruktury stacji pomp kolejowego ujęcia wody⁷. Obszar badanego założenia przecięty był od północnego wschodu przez nasyp kolejowy, od południa i częściowo od strony krawędzi ulicy Halickiej – przez wspomniane wyżej pozostałości obiektów pompowni kolejowej.

Przy północnej krawędzi wykopu ograniczanego przez nasyp kolejowy odsłonięto zachowane dolne partie konstrukcji murowanej wykonanej z cegły, z przewagą cegły maszynowej, a z zewnątrz – wymurowane

---

⁵ Pełna nazwa inwestycji brzmiała: „Prace na linii kolejowej E30 na odcinku Kraków Główny Towarowy – Rudzice wraz z budową torów linii aglomeracyjnej” i obejmowała etapowane prace modernizacyjne infrastruktury kolejowej w centrum miasta.

⁶ Archiwum WUOZ Kraków, Marek J. Łukacz, Magdalena Goras, „Kraków, ul. Halicka, rozpoznanie badawcze architektoniczne reliktów dawnej cegielni miejskiej na Dajworze”, PBZA, Kraków 2022 r. (wydruk komputerowy).

⁷ Archiwum WUOZ Kraków, Marek J. Łukacz, Magdalena Goras, „Kraków, ul. Halicka linia kolejowa E30. Relikty budynku stacji pomp kolejowego ujęcia wody. Badania architektoniczne, dokumentacja naukowo-historyczna”, PBZA, Kraków 2021 r. (wydruk komputerowy).

z wstępnie sortowanego, łamanego wapienia jurajskiego. Relikt budowli miał kwadratowy narys i wzmocnione oszkarpowaniem narożniki. Jego północną krawędź przesłaniał brzeg nasypu, na pierwszym etapie prac uwiadczeniając jedynie, że w masywie wału kolejowego znajduje się pozostała część reliktu lub druga budowla o podobnym charakterze. Na południe od opisaney struktury murowanej odsłonięto pozostałości dolnych partii filarów, kwadratowych w przekroju, z wapienia łamanego i gruzu ceglanego – oraz ich negatywów w układzie o cechach regularności. Odsłonięto także relikty dolnych partii cienkich ścianek oraz pozostałości ziemnych elementów rozpoznawanej infrastruktury, niektóre z nich – z relikdami szalowania (il. 11).

Charakterystyczna konstrukcja dna pierwszej murowanej struktury, pozwalająca wyodrębnić układ trzech zagłębionych podłużnych komór rozdzielonych wyższymi ławami, już na wstępnym etapie prac pozwoliła zidentyfikować ją jako piec do wypału ceramiki budowlanej. Stało się wówczas pewne, że odsłonięte w opisanym rejonie relikty stanowią części obiektów i elementów infrastruktury cegielni miejskiej na Dajworze, znanej z planów miasta i wzmiankowanej w literaturze dotyczącej gospodarczej historii Krakowa⁸, a funkcjonującej tam do czasu przecięcia jej obszaru przez linię kolejową, co nastąpiło krótko po połowie XIX w.

Architektoniczne rozpoznanie terenowe, wykonywane wraz z postępowaniem prac archeologicznych, prowadzone było naprzemiennie z kwerendą archiwalną i poszukiwaniami w literaturze przedmiotu⁹. Z zasobów ANK wykorzystano przede wszystkim: wiadomości z jednostki archiwalnej „Czynności Budownictwa Miejskiego na przedmieściach i poza granicami Krakowa. Folwarki miejskie Beszcz i Dajwór oraz cegielnie w Dajworze” z lat 1814–1877¹⁰; rachunki prowadzone we wspólnej księdze dla cegielni na Dajworze

---

⁸ Janina Bieniarzówna, Jan. M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 124, 125; Juliusz Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*, Biblioteka Krakowska nr 107, Kraków 1951, s. 123, 141, 144; Jacek Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków*, Kraków 1990, s. 59.

⁹ Z uwagi na charakter niniejszego artykułu zrezygnowano z przytoczenia wykorzystanej literatury przedmiotu dotyczącej nowożytnej historii strycharstwa na ziemiach polskich jako zbyt obszernej. W całości została ona zamieszczona w bibliografii w dokumentacji, zob. Archiwum WUOZ Kraków, M. J. Łukacz, M. Goras, „Kraków, ul. Halicka, rozpoznanie badawcze...”, s. 6–7.

¹⁰ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego, sygn. 29/1410/1514 („Czynności Budownictwa Miejskiego na przedmieściach i poza granicami Krakowa. Folwarki miejskie Beszcz i Dajwór oraz cegielnie w Dajworze” z lat 1814–1877).

i Grzegórkach, zasadniczo z 1852 r., zawierające informacje o produktach cegielni i ich sprzedaży¹¹; plany katastralne¹². Sprawdzono także zapisy z jednostki archiwalnej „Akta dotyczące dóbr miasta Kazimierza; folwarków Beszcz i Dajwor gruntów w Krzemionkach, w Zabłociu i na Pobrzeziu oraz cegielni miejskiej”¹³.

Informacje z materiałów archiwalnych pozwoliły sprecyzować przedział czasowy, w jakim uruchomiona została produkcja ceramiki budowlanej na Dajworze. O ile w literaturze powstanie cegielni na opisywanym gruncie miejskim wiązane było z inicjatywą władz Wolnego Miasta Krakowa wynikającą ze zwiększonego zapotrzebowania na ogniotrwałe materiały budowlane, z korespondencji zachowanej we wspomnianej wyżej jednostce archiwalnej „Czynności Budownictwa Miejskiego...” wynika, iż w dobrach miejskich Dajwór dwa piece do wypału cegły i kamienia wapiennego funkcjonowały przynajmniej od 1814 r.¹⁴ Cegielnia nie mogła być jednak wiele starsza niż data wymienionej korespondencji. Nie widnieje jeszcze na planach miasta z końca XVIII w. (Plan Kołłątajowski, plan Mosano i Chavanne’a¹⁵) ani na planie Ignacego Enderle, tzw. Senackim z początku XIX stulecia¹⁶. Nie znaleziono także wzmianek o niej w przywołanej powyżej jednostce archiwalnej „Akta dotyczące dóbr Kazimierza...” z lat 1709–1789.

---

¹¹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/IT 712 („Cegielnie miejskie. Księga rachunkowa i dziennik posiłkowy wpływów z r. 1852” z lat 1852–1857).

¹² ANK, zespoły: 29/663 Zbiór kartograficzny, 29/280 Kataster galicyjski.

¹³ ANK, Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, sygn. 29/34/714 („Akta dotyczące dóbr miasta Kazimierza; folwarków Beszcz i Dajwor gruntów w Krzemionkach, w Zabłociu i na Pobrzeziu oraz cegielni miejskiej”).

¹⁴ Zob. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 124–125. Z pisma dzierżawcy dóbr miejskich Beszcz i Dajwór z 1814 r. wynika, iż w cegielni na Dajworze były wówczas dwa piece, przy czym piec nazywany „piecem wielkim”, używany do wypału kamienia wapiennego i cegły, nie funkcjonował należycie, ANK Archiwum planów Budownictwa Miejskiego, sygn. 29/1410/1514, s. 5–6.

¹⁵ ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/633/89.

¹⁶ ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/96. Także operat do wspomnianego planu Ignacego Enderle nie wspomina o cegielni na Dajworze, wskazując na obszarze Kazimierza tylko jedną działającą cegielnię na końcu ul. Skawińskiej, w miejscu późniejszej cegielni Barucha. Cegielnia ta została wyraźnie zilustrowana na planie Mosano i Chavanne’a i adekwatnie podpisana: „Z.O. (Ziegelofen)”, podczas gdy ten sam plan w okolicach późniejszej cegielni na Dajworze przedstawia jedynie duży staw (będący z pewnością przesłanką do wyboru późniejszej lokalizacji produkcji ceramiki budowlanej w omawianym miejscu), Ignacy Enderle, Henryk Münch, *Plan miasta Krakowa Ignacego Enderle z lat*

Kluczowe informacje z punktu widzenia wykonywanego rozpoznania odnaleziono w inwentarzu cegielni z 1835 r. („Opisanie inwentaryczne Cegielni Rządowej od Folwarku Miejskiego Daywor zwanego należący N. 173, sporządzony w Roku 1835”) znajdującym się we wspomnianej wyżej jednostce archiwalnej „Czynności Budownictwa Miejskiego...”.

Z opisu zamieszczonego w dokumencie wynikało, iż na terenie cegielni znajdowały się wówczas trzy piece: „piec wielki” z trzema czeluściami, „piec średni” z czterema czeluściami – wzajemnie połączone – oraz „piec mały”, ten ostatni zrujnowany i niezdatny do wypału. Dwa zespolone piece, „wielki” i „średni”, trój- i czteropaleniskowy, miały także wspólną drewnianą konstrukcję wejściową i z niej osobne schodki prowadzące do każdego z nich¹⁷. Piece murowane były z cegły z kamieniem, zadaszony drewnianymi, krytymi gontem dachami (częściowo wspartymi na podmurowaniach) z dymnikami, z zadaszonymi przybudówkami, wejścia na wierzchy pieców prowadziły po legarach, były też miejsca do obsługi palenisk czeluści piecowych. Nie ma jasności, czy były sklepione, czy otwarte, opis wskazuje, że ich górne części wzmocniono drewnianym wiązaniem¹⁸.

Zapisy inwentarza pozwoliły zrozumieć, że budowla zidentyfikowana w terenie jako piec o trzech komorach paleniskowych w dnie jest tożsama z „piecem wielkim” o trzech czeluściach, zaś częściowo widoczna murowana struktura, w większości ukryta w nasypie, przybudowana do tegoż pieca, najprawdopodobniej stanowi połączony z nim „piec średni”. Rozpoznanie terenowe potwierdziło tę tezę. Po planowym poszerzeniu wykopu na możliwym technicznie do wykonania fragmencie, w widocznej części dna drugiego murowanego reliktu ujawniły się cztery komory paleniskowe, przedzie-

---

(1802–1805) 1807–1808 tak zwany *Senacki* wraz z wykazem realności miasta z początku XIX wieku, Kraków 1959, s. 24, sekcja 62.

¹⁷ „[...] **Piec 2, wielkim** zwany z cegły z kamieniem mieszany murowany, kleszczynami u góry grubymi drewnianymi dokoła wiązany, z **troygiem u dołu czeluści** z wchodem na wierzch po dwóch legarach drewnianych z drzwiami... ten wchód leży na ścianie szopy. Piec dookoła otoczony z deszczek okrajków do słupów murowanych czyli filarów utwierdzonych [...] **Piec średni nr 3** z cegły z kamieniem mieszany murowany, kleszczyną iedną u góry drewnianą grubą dokoła związany, o **4. u dołu czeluściach** z wchodem do furtki po 2 legarach drewnianych i na dwóch kobylicach drewnianych leżący, który pospolicie stragą nazywa. Z stragi wiodącej do pieca wielkiego są schodki małe ordynarne do tego pieca [...]”, ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego, sygn. 29/1410/1514, s. 134, 135.

¹⁸ Ibidem.

lone ławami do układania surówki, analogiczne w konstrukcji do czeluści i ław „pieca wielkiego” w układzie prostopadłym do przebiegu tamtych.

Identyfikacja badanej struktury ze zdwojonym piecem do wypału ceramiki budowlanej pozwoliła zinterpretować i opisać funkcje poszczególnych jej elementów zachowanych fragmentarycznie w wykopie, a także porównać je z analogicznymi rozwiązaniami funkcjonującymi w zbliżonym czasie¹⁹. Stanowiła również punkt wyjścia dla analizy możliwego układu przestrzennego obiektów i urządzenia cegielni, prowadzonej w oparciu na informacjach z inwentarza oraz przedstawieniu rozpoznawanego założenia na planach katastralnych miasta obrazujących sytuację późniejszą o około dwie dekady niż opis z 1835 r.²⁰ Nieocenione w prowadzonych analizach były drukowane poradniki strycharskie, objaśniające wzorcowe rozplanowywanie i funkcjonowanie cegielni w zbliżonym do działania cegielni na Dajworrze czasie, czyli w epoce późnej nowożytności do czasów przed wprowadzeniem innowacji technologicznej w postaci pieców hoffmanowskich, co nastąpiło po połowie XIX w.²¹ Ustalenie lokalizacji wszystkich opisanych w inwentarzu budowli i obiektów nie było możliwe tak z powodu obszarnego zakresu prac archeologicznych, jak i z racji zniszczenia znacznej części założenia cegielni przez późniejsze inwestycje kolejowe. Nie bez znaczenia była także charakterystyczna dla epoki stylistyka inwentarza z 1835 r.,

---

¹⁹ APL, Akta miasta Lublina, sygn. 35/22/0/4.4.1.1/1281, k. 33; Michał Krzyżanowski, *Lubelskie cegielnie. Materia miasta. Historia lubelskich cegielni*, <https://teatrn.pl/lubelskie-cegielnie> (odczyt: 25.02.2024).

²⁰ ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/16; ANK, Kataster galicyjski, sygn. 29/280/1153. Schematyczne przedstawienia Cegielni Rządowej oznaczone na planie Wolnego Miasta Krakowa w obrębie okopów z 1831 r. (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/96) oraz na innych planach wykonanych do połowy XIX w., mimo iż bliższe czasowi sporządzenia inwentarza, były w tym przypadku mniej pomocne (ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/97, 29/663/98).

²¹ Przede wszystkim: Antoine Gabriel Jars, *Sposob wyrabiania czyli strychowania cegieł iako y dachówek sposobem w Hollandyi używanym, wypalając one torffem, czyli darnią suszoną*, Warszawa 1776, Biblioteka Cyfrowa Politechniki Warszawskiej, <https://bcpw.bg.pw.edu.pl> (odczyt: 20.02.2024). Cennych analogii wskazujących na ciągłość tradycyjnego wypału ceramiki w piecach komorowych aż po XIX w. dostarczyły także publikacje opisujące i ilustrujące odkrycia archeologiczne w zakresie późnonowożytnych pieców do wypału ceramiki, Wojciech Bis, *Nowożytnie piece do wypalania ceramiki budowlanej z okolicy Płońska*, „Archeologia Historica Polona” 2017, t. 25, s. 125–154; Jadwiga Lewandowska, *Pozostałości cegielni w Starym Rypinie*, „Archeologia Historica Polona” 2017, t. 25, s. 105–123.

która uniemożliwiała jednoznaczne określenie położenia względem siebie opisywanych elementów. Udało się jednak z dużym prawdopodobieństwem zidentyfikować relikty filarów na obszarze po południowo-wschodniej stronie pozostałości zespolonych pieców z kubaturą wspartą na wielu filarach „szopy do robienia cegły i dachówki” z inwentarza o układzie regularności zaburzonym zapewne przez późniejsze przekształcenia²². Z kolei relikty filara położony blisko wschodniego narożnika pieca połączono z podporą szopy, która została wspomniana w zapisach dotyczących napraw na terenie cegielni z 1845 r. zachowanych w jednostce archiwalnej „Czynności Budownictwa Miejskiego...”²³. Co do trzeciego z pieców, „pieca małego”, założono hipotetycznie, że musiał być zlokalizowany w południowej części założenia, na terenie zniszczonym przez budowę późniejszej infrastruktury kolejowej. Z zapisów zachowanych w tej samej jednostce archiwalnej wiadomo, że funkcjonował do końca działania cegielni²⁴.

W kontekście użyteczności materiałów archiwalnych warto także wspomnieć o rozwiązaniu problemu z identyfikacją niewielkiej kubatury o kwadratowym narysie, wymurowanej z wapienia łamanego i o dnie wyłożonym kładzioną na sztorc cegłą maszynową, odsłoniętej w zachodniej ścianie wykopu przy krawędzi ulicy Halickiej, która wydawała się nie pasować do żadnego z potencjalnych obiektów cegielni. Pomocą okazał się archiwalny plan, znany zespołowi badaczy dzięki wykonywanemu wcześniej rozpoznaniu pozostałości sąsiedniej pompowni kolejowej – mianowicie wykonany w 1880 r. projekt stacji pomp C.K. Uprzywilejowanej Kolei Północnej Cesarza Ferdynanda²⁵. Opisany obiekt zidentyfikowano jako przynależący nie do cegielni, a do sąsiedniej infrastruktury kolejowej i określono jako

---

²² W inwentarzu została opisana „szopa do robienia cegły i dachówki” wsparta na filarach, niższych od frontu (sztuk 37) i wyższych (sztuk 44), murowanych z kamienia i cegły, ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego, sygn. 29/1410/1514, s. 179. Szopa do formowania cegły musiała znajdować się w pobliżu bądź w tym samym miejscu co dół na glinę, co w przypadku reliktyw cegielni na Dajworze znalazło pokrycie w odkryciach terenowych i pozostawało w zgodności z przedstawieniem cegielni na planach katastralnych, ANK, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/16.

²³ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/1514, s. 179.

²⁴ W 1853 r. rozpisano kosztorys naprawy trzech pieców, ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/1514, s. 273.

²⁵ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/ABM, pl. Kolejowy 1, 2, 3, f. 398; Archiwum WUOZ Kraków, M. J. Łukacz, M. Goras,

pozostałość osadnika szaletu dla obsługi stacji pomp – na wspomnianym planie w przybliżonej lokalizacji znajduje się odwzorowanie kwadratowego w rzucie obiektu o adekwatnej skali z oznaczeniem: „Abort”.

Informacje pozyskane dzięki materiałom z zasobów Archiwum Narodowego w Krakowie o zespole cegielni na Dajworze pozwoliły zidentyfikować większość murowanych reliktyw odsłoniętych w trakcie prowadzonych prac, w tym przede wszystkim pozostałości podwójnego pieca, opisać je i umieścić w kontekście przestrzennym dawnego założenia produkującego ceramikę budowlaną. Pozwoliło to również odnieść się we wnioskach konserwatorskich sporządzanej wówczas dokumentacji do wartości zachowanych reliktyw – podkreślono, że stanowią one materialne świadectwo dawnej technologii wytwórczości strycharskiej z ostatnich dwóch dekad przed rewolucją technologiczną w produkcji cegły, a zarazem jeden z reliktyw tego typu zachowanych i zidentyfikowanych w niewielkiej liczbie. Sformułowano postulat starannego zabezpieczenia reliktyw, ze wskazaniem na rozważenie możliwości ich ekspozycji. W ten sposób wyniki kwerendy archiwalnej, oprócz umożliwienia wykonania rozpoznania badawczego stały się również elementem całego procesu realizacji inwestycji publicznej o wielkiej skali, mającej znaczący wpływ na życie mieszkańców Krakowa.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/IT 712.

Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, sygn. 29/34/714.

Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/1514, 29/1410/ABM pl. Kolejowy 1, 2, 3, f. 398.

Kataster galicyjski, sygn. 29/280/1153.

Zbiór kartograficzny, sygn. 29/633/89, 29/663/11, 29/663/96, 29/663/97, 29/663/98, 29/663/16.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Akta miasta Lublina, sygn. 35/22/0/4.4.1.1/1281.

„Kraków, ul. Halicka, rozpoznanie...”, s. 13, 36; eidem, „Kraków, ul. Halicka, linia kolejowa...”, s. 35.

Źródła drukowane

Enderle Ignacy, Münch Henryk: *Plan miasta Krakowa Ignacego Enderle z lat (1802–1805) 1807–1808 tak zwany Senacki wraz z wykazem realności miasta z początku XIX wieku*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 1959.

Druki urzędowe

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568).

Opracowania

Bieniarzówna Janina, Małecki Jan M.: *Dzieje Krakowa*. T. 3: *Kraków w latach 1796–1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979.

Bis Wojciech: *Nowożytnie piece do wypalania ceramiki budowlanej z okolicy Płońska*. „Archeologia Historica Polona” 2017, t. 25, s. 125–154.

Demel Juliusz: *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853*. Biblioteka Krakowska nr 107. Kraków: nakładem Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1951.

Jars Antoine Gabriel: *Sposob wyrabiania czyli strychowania cegieł iako y dachówek sposobem w Hollandyi używanym, wypalając one torffem, czyli darniną suszoną*. Warszawa: Michał Gröll, 1776. Biblioteka Cyfrowa Politechniki Warszawskiej, <https://bcpw.bg.pw.edu.pl> (odczyt: 20.02.2024).

Lewandowska Jadwiga: *Pozostałości cegielni w Starym Rypinie*. „Archeologia Historica Polona” 2017, t. 25, s. 105–123.

Łukacz Marek Jan, Goras Magdalena: „Kraków, ul. Halicka, linia kolejowa E30. Relikty budynku stacji pomp kolejowego ujęcia wody. Badania architektoniczne, dokumentacja naukowo-historyczna. Pracownia Badań Zabytków Architektury Marek Łukacz”. Kraków 2021 (wydruk komputerowy w zasobach Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie).

Łukacz Marek Jan, Goras Magdalena: „Kraków, ul. Halicka, rozpoznanie badawcze architektoniczne reliktyw dawnej cegielni miejskiej na Dajworze. Pracownia Badań Zabytków Architektury Marek Łukacz”. Kraków 2022 (wydruk komputerowy w zasobach Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie).

Purchla Jacek: *Jak powstał nowoczesny Kraków*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1990.

Wydawnictwa elektroniczne

Krzyżanowski Michał: *Lubelskie cegielnie. Materia miasta. Historia lubelskich cegielni*, <https://teatrn.pl/lubelskie-cegielnie> (odczyt: 25.02.2024).

AUTOR: Magdalena Goras – mgr inż. arch., mgr historii sztuki, badaczka architektury, pracownik państwowych oraz samorządowych służb konserwatorskich, zatrudniona w Biurze Miejskiego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Krakowa, w latach 2016–2022 specjalista ds. badań architektonicznych w Pracowni Badań Zabytków Architektury Marek

Łukacz; zainteresowania badawcze: średniowieczna architektura Krakowa, przemiany przestrzenne historycznej architektury Krakowa, dziedzictwo kulturowe hiszpańskiej Galicji; e-mail: mg-74@o2.pl.

AUTHOR: Magdalena Goras – M.Sc. Eng. arch., MA in art history, architecture researcher, employee of state and local government conservation services, employed in the Office of the Municipal Conservator of Monuments of the City of Krakow, in the years 2016–2022, specialist in architectural research at Pracownia Badań Zabytków Architektury Marek Łukacz; research interests: medieval architecture of Krakow, spatial transformations of Krakow's historic architecture, cultural heritage of Spanish Galicia; e-mail: mg-74@o2.pl.